

Karel V. Rais

Když se připozdívá

(1892)

Edice Dílna
České knihovny
Sv. 21

Robert Adam
Ústav českého jazyka
a teorie komunikace
FF UK, Praha

Semináře a Dílny České knihovnice jsou volně ke stažení zde:
<https://www.kniznice.cz/pro-skoly>

Ústav pro českou literaturu AV ČR

Publikace vznikla v rámci výzkumného záměru Ústavu pro českou literaturu Akademie věd České republiky, v. v. i., (RVO: 68378068).
Při práci na textu byly využity zdroje výzkumné infrastruktury Česká literární bibliografie (kód ORJ: 90243).

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně 4.0 Mezinárodní.
Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.cs>

Lektoroval:
prof. PhDr. Bohumil Fořt, PhD., FF MU, Brno

Verze publikace: II/2023

Vydal
Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.,
Na Florenci 1420/3, 110 00 Praha 1,
www.ucl.cas.cz,
v Praze roku 2023
jako 21. svazek edice *Dílna České knihovnice*.
Redigovala Petra Hesová.
Grafická úprava a sazba Stará škola.
© Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., 2023
Edici *Dílna České knihovnice* řídí Robert Kolár.

UKÁZKA 1

Toho dne Nerad vozil na starostovo pole u vrbiček hnůj.

(...)

Měkkoty se černaly a v brázdách svítily kalužiny. Slunce se třáslo na čisté, světlé obloze, ale hřálo maličko. Na vzdálených stráních stály černé lesy a sněhem již jen řídce prokvétaly. Slívy podél cest stály holé a bez života.

Všechn šířý kraj byl tichý, téměř bez života, jenom jednou od remízku zakyrykaly koptve a na vlhké, blyštivé cestě zobali strnadi a chocholouši. Neradův obličej byl jediná červeň, svěží a zdravá. Vůl supěl, chvilkami obrátil hlavu a velkým svítícím okem se podíval po průvodci. Ten naň vždycky zakýval a rty maně vypustil: „No jdi, jdi!“

Kola hrčela a jednotvárný tlápot duněl do půdy jenom na povrchu vlhké, níže na kámen zmrzlé.

(...)

Na zatáčce se objevil ulehlý hoch; bystře vykračuje, rozháněl se břinkovkou. Na zádech nesl notný uzel.

Nerad opět kousek popošel, ale již se zastavil nadobro; vůl i vůz po něm. „I propána — to je Ferda!“ nahlas povídal čeledín a vůl natáhl krk.

„Dej Pánbůh dobrytro, nebo pomalu dobrý poledne, Nerade, dávají vás z Vídně pozdravovat!“ blíže se volal hoch.

„Jsi ty to, hochu, nebo nejsi?“ udiven se ptal Nerad a hřbetem dlaně si přetíral oči.

„Jsem, strejčku, jsem! Pozdrav vás Pánbůh!“ a chytiv Neradovu velkou, chladem zamodralou ruku, potřásl jí.

„I kluku skrčená, kde se tu bereš? Copak už nejsi ve Vídni?“ a Nerad směje se, ukázal bílé zuby a zahleděl se do Ferdovy tváře.

„Už jsem tady, strejčku, a nešel bych tam za nic! Nestůně babička?“ a svítící oči se starostlivě zahleděly na známého.

„Nestůně — ta bude koukat — ale co tě to napadlo?“

„I kdopak by tam byl, sebral jsem se a běžím k babičce. Pořád jsem ten stesk v sobě dusil, ale nešlo to, spát jsem nemoh, ouzko mi bylo, že snad babička stůně, až jsem si pomyslíl, nač to má být dobré, abych já byl tam a babička tady, abysme vzdychali oba — sebral jsem se a jsem tu!“ a Ferda rozjařen, holí zatloukl do kamení.

(...)

„Práce byla pěkná, ale jenom panské stoly a židle, všecko do skladu. Když bylo po dření v dílně, začalo jiné v kuchyni. Dvě děvečky jen poroučely, člověk nestačil sloužit — a k tomu děti; mají jich šest, ještě to leze, a už dělají pány. Kdyby ono to bylo u nás na dvorku nebo na návsi, ale to člověk světa neuvidí!“

„A copak náš Pepíček?“ Při té otázce Nerad hleděl jako dítě, jež se bojí. Ústa měl otevřená, oči přivřeny, jako by se chystal k pláči.

„Nemá to kale lepší, jenomže jich tam je víc, na jednoho tolik nepřijde, ale nebát se maminky — nevím, nevím!“ a Ferda zahrozil do prázdné dálky.

„Chudás —“ vzdychl starý a již mu slza vytryskla.

(Karel V. Rais: Povídky. Brno, Host 2013, s. 279–281)

UKÁZKA 2

Když Nerad došel domů, stará dřímala před plotnou a Kristina umývala. Položiv na stůl dvě velké placky, namazané hruškovými povidly, podíval se na ženské a pravil: „Víte-li pak, že má Pácalka Ferdu doma?“

„Snad ne?“ udiveně vyhrkla Kristina a stará otevřela oči.

„Už je doma, potkali jsme se v polích — utekl!“ a Nerad se zasmál.

„Vždyť jsem já si hned myslila, ten že tam nevydrží, neměla ho tam ani posílat; na klukovi je hned vidět, pro něj že je nejlepší bičíště do ruky a hulákat na pastvišti,“ zívajíc, tenkým, líným hlasem pravila Neradka.

Nerad, pořád se ještě usmívaje, poškraboval se za uchem a pošupoval čepici.

„I povídal, že tuze zkusil, dření že tam je, k tomu hlad a v noci zima.“

„Ten on toho napovídá — kdyby někdo věřil! Byl tam pár neděl, a bude dělat řeči! Snad si taková žebrota nemyslí, že ho tam budou jen cpát a mazlit se s ním zadarmo? Stará mu jako blázen doma sháněla a klukovi se teď do práce nechce. Dobře náš Toník nenaříkal a teď má dvacítku týdně, může dělat pána a holky taky. Učení je učení, to přestává, já vím, že náš Pepíček má lepší rozum.“

„No, plakal prej, plakal.“

„I bodejť by si nepoplakal, vždyť šel z domu, já jsem se taky naplakala, ale vím, co matka musí pro dítě podstoupit a že to jináč na světě nejde!“

„Ale Pácalka má radost!“

„Protože je horší než hoch; jen počkejme, ten na ni bude jednou naříkat, až se naše děti podívají domů, přijdou hezky vystrojeny, budou si chodit jako páni! Potom bude Ferda v rozedraných kalhotách a dřevé kazajce koukat. Mně by to Pepíček udělat nesměl, nebo, to mi věřte, třebaže ho mám tuze ráda, jak by vešel do dveří, tak by šel ze dveří zpátky!“ a žíly v Neradčině čele vystoupily.

(Karel V. Rais: Povídky. Brno, Host 2013, s. 284–285)

UKÁZKA 3

V pondělí na svatého Josefa starý Nerad byl sám doma; leže v posteli, levačkou si podpíral světlovlasou hlavu a čtyřtabulkovým oknem hleděl přes zahrady do polí. Zrovna na konec masopustu padla na něj zlá nemoc; zničehonic mu otékaly nohy, až byly jako džbány, a když se chtěl postavit, bolestí křičel. Do postele šel, teprve když už nemohl z místa.

Neradka mu po dva dni dávala teplé obklady a nahřívala cihlu.

(...)

„Ty jsi se uhnal, to máš z toho lítání a mrznutí,“ nemohouc spáti, brumlávala žena.

„Co jsem měl dělat, holka — schválně jsem si to nepřivedl,“ smutně odpovídal.

Neradka prosila o pomoc Máli, jež rozuměla nemocem jako doktor a uměla dělat masti jako v lékárně.

„To mám živobytí, to mám živobytí,“ bědovala, „světnici máme jako ošatku, a teď mi táta takhle lehne; jestli to bude dlouho trvat, nevím, co si počnu!“

„Jen mu touhle mastí nohy třikrát za den namažte, a bude dobře,“ šepkala Máli, „to je prostředek stokrát vyzkoušený, nebožtík tatínek tím široko daleko pomáhal a mně už taky mnoho lidí srdečně děkovalo.“

„Kéž by Pánbíček nebeský dal; kdyby tohle trápení mělo trvat dlouho, byla by to má smrt!“

Mazala ho několik dní, ale bolestí neubýlo.

(...)

Nechali tedy všech pomoci a Nerad trpěl. Tváře dosud měl široké, ale visely ke krku a červeň, jež se mu jindy po celém obličejí rozlévala, změnila se v popelavost.

Hleděl do polí, nad nimiž bylo plno bělavého jasna a jemných par. Na měkkotách se leskly kalužiny, na palouku se zelenal trávník a ve vlhku bledule již zvedaly bílé zvonečky. Vrby a jívový keř u potoka měly pruty se šedými kočičkami, na staré, černé olši visely přičervenalé, nerozvité třapce.

Viděl i skřivana, jenž vysoko nad poli třepetal křídélky a po chvíli se spustil prudce jako kámen. Viděl i kus nebe, jež bylo čistě modré a hladké.

(Karel V. Rais: Povídky. Brno, Host 2013, s. 295–297)

SLOVNÍČEK

měkkoty — zoraná pole

maně — mimoděk, nezáměrně

ulehlý — silný

břinkovka — hůl, původně z dřínového dřeva

notný uzel — velký ranec

kale — pořádně, výrazně

kazajka — lehký krátký kabát

na svatého Josefa — 19. března

LITERATURA

Adam, Robert: „Karel V. Rais: Když se připozdívá / prostě sdělovací styl (Karel V. Rais & Svatopluk Čech: Výběr z listů přátel)“, in Robert Ibrahim a kol.: *Interpretace textů (nejen) ke státní maturitě*. Praha, Akropolis 2010, s. 47–53 (interpretace jiného úryvku z povídky *Když se připozdívá*)

Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století. Eds. Květa Homolová, Mojmír Otruba, Zdeněk Pešat, Praha, Čs. spisovatel 1982 <<https://edicee.ucl.cas.cz/prirucky/slovníkove/141-cesti-spisovatele-19-a-pocatku-20-stoleti>>

Internetová jazyková příručka [online] (2008–2022). Praha, Ústav pro jazyk český AV ČR <<http://prirucka.ujc.cas.cz/>>

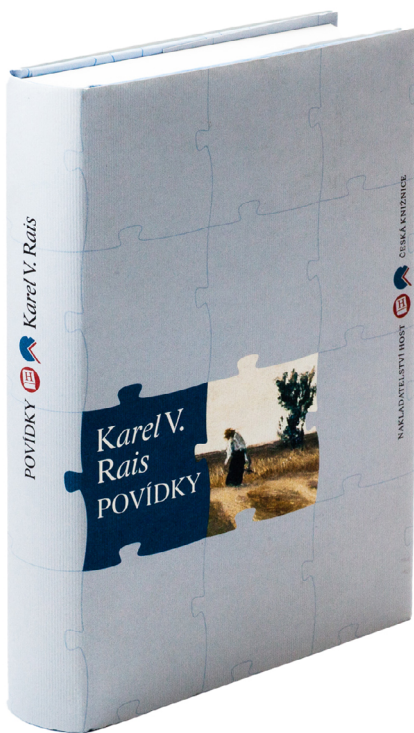
OTÁZKY A ÚKOLY

1. Zjistěte si základní informace o realistickém prozaikovi Karlu V. Raisovi. Můžete použít např. slovníkovou příručku *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století*.
2. Charakterizujte vyprávěcí techniku uvedených ukázek: typ vypravěče, členění textu, slohové postupy, rozlišení pásma postav a pásma vypravěče, (ne)přítomnost autorského hodnocení.
3. Ukázka 1 začíná popisem předjarní krajiny, ukázka 3 končí popisem krajiny jarní. Jaké jsou rozdíly mezi oběma popisnými pasážemi z hlediska smyslů a smyslového vnímání?
4. Která vizuální vlastnost objektů a míst, jež dohromady skládají popisovanou krajinu, je v obou ukázkách nejvýraznější? Najděte přídavná jména a od přídavných jmen odvozená slovesa, která tento aspekt krajiny pojmenovávají.
5. Jaké funkce zmíněné dva popisy mají, co chtějí čtenáři zpřítomnit? A v jakém jsou vztahu k postavám a k tomu, co se v ukázkách děje?
6. Charakterizujte každou ze tří hlavních postav vystupujících v ukázkách (Nerada, Ferdu a Neradku) pomocí tří přídavných jmen. Doložte svou charakteristiku příklady z jejich řeči nebo z děje.
7. Jak se navzájem liší Neradův a Neradčín vztah k nejmladšímu (čtrnáctiletému) synovi Pepíčkoví? Co je pro ně ve vztahu k synovi důležité? Na které straně (otcově, nebo matčině) stojí vypravěč? Souhlasíte s ním? Co by podle vás bylo pro Pepíčka lepší a proč?
8. Přečtěte si v *Internetové jazykové příručce* výklad o přechodnících: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=590>. Na jeho základě pak najděte přechodníky v textu. Jsou všechny utvořeny a použity správně? Vyskytují se v řeči vypravěče, nebo v řeči postav? Kde přesně a proč právě tam?
9. Najděte a pojmenujte aspoň čtyři typy jazykových prostředků (slovnědruhových, morfologických, lexikálních, syntaktických) signalizujících mluvenost a nepřipravenost, které se v textu objevují v řeči postav, aby tím bylo docíleno věrohodnosti dialogů.

ŘEŠENÍ — NÁVRH MOŽNÝCH ODPOVĚDÍ

2. Vypravěč vypráví ve 3. osobě a není součástí fikčního světa příběhu. Vyprávění je rozděleno do scén, odstavce jsou krátké. Vypravěč vypráví stručně, zato postavy hodně mluví. Na počátku ukázky 1 je popsáno dějiště scény a stručně načrtnuta činnost postav, pak už postavy vedou dialog. Promluvy postav jsou podávány formou přímé řeči, často zcela bez rámcových vět. V ukázce 2 ustupuje vypravěč ještě více do pozadí: dějiště není třeba popisovat, protože se scéna odehrává v interiéru. Na začátku ukázky 3 je scéna po prvním větném celku přerušena nedlouhým retrospektivním vyprávěním o postupu nemoci hlavní postavy. I v tomto retrospektivním vyprávění (co se stalo od konce masopustu do svátku sv. Josefa) však hrají velkou roli promluvy postav. Ke konci ukázky se vracíme na počátek scény, ukázka končí popisem. Vypravěč nepodává žádné explicitní hodnocení; postavy se projevují zejména svou řečí a na základě této řeči je čtenář hodnotí.
3. První podstatný rozdíl spočívá v tom, že v ukázce 3 je Nerad explicitně postaven vypravěčem do pozorovatelské pozice (*hleděl do polí; viděl i skřivana*), čtenář tedy „pozoruje“ krajinu za oknem jakoby jeho očima. Naproti tomu v ukázce 1 nemá popis zjevnou pozorovatelskou perspektivu. Druhý rozdíl vyplývá z toho, že postavy v ukázce 1 se nacházejí přímo v popisované krajině, kdežto v ukázce 3 Nerad krajinu pozoruje skrz zavřené okno: zatímco první popis zaznamenává vjemy nejen zrakové, nýbrž i sluchové (hlas koroptví, vrzání kol) a hmatové (sotva znatelné teplo), druhý se omezuje na to, co bylo vidět: když skřivan vysoko nad poli třepetá křidélky, vždy přitom i zpívá — k Neradovi však jeho zpěv nedoléhá.
4. Barevnost: *černat se, světlý, černý; bělavý, zelenat se, bílý, šedý, černý, přičervenalý, modrý.*
5. Každý popis má funkci evokační — vystihnout svůj předmět tak, aby si ho čtenář mohl dobře představit. V obou ukázkách má krajinný popis navíc význam symbolický: příroda tu stojí v opozici vůči stavu, v jakém se nacházejí postavy. V ukázce 1 je krajina tichá, ještě zmrzlá, opakovaně je charakterizována jako *bez života*, obě postavy jsou naopak života plné: čeledín Nerad je *svěží a zdravý*, Ferdova chůze je energická, dokonce i tažnému volovi svítí oči. V ukázce 3 je to přesně naopak: Nerad není schopен vstát z postele a jeho obličej je šedivý, kdežto příroda už je probuzena k životu. Kontrast tedy není jen uvnitř obou scén, ale i mezi nimi navzájem. Lze se i domýšlet, že Nerad touží po tom, aby se do otevřené krajiny mohl vrátit.

6. Nerad: mírný (tak mluví k ženě), neprůbojný, citlivý (*a již mu slza vytryskla*).
 Ferda: srdečný (k Neradovi), starostlivý (o babičku), samostatný.
 Neradka: sebejistá/asertivní, přezíravá (*ten on toho napovídá ... taková žebrota*), neempatická, sobecká (*teď mi táta takhle lehne ... byla by to má smrt; já jsem se taky naplakala*).
7. Otcí se po synovi stýská, bojí se o něj a lituje ho; přál by si, aby syn nestrádal a aby mu nebylo smutno. Proto by ho rád měl zpátky doma, kde je i on sám šťastný. Matka je naproti tomu ráda, že pro syna získala místo ve Vídni. Doufá, že tam syn časem zbohatne a bude si *chodit jako pán*. Že by mohl být Pepíček ve Vídni nešťastný, ji neznepokojuje. Přeje mu, aby se z omezeného prostředí chudé vesnické chalupy vymánil, protože je tam sama nespokojená. Otec upřednostňuje mezilidské a osobní, citové hodnoty (životní spokojenost, rodinnou pospolitost), kdežto matka hodnoty materiální a symbolické (bohatství, dosažení vyššího společenského postavení).
8. V ukázce 1 se vyskytují přechodníky *vykračuje, blíže se, chytiv, směje se*; v ukázce 2 *položiv, zívajíc, usmívaje se*; v ukázce 3 *leže, nemohouc*. Všechny jsou utvořeny a použity správně a všechny najdeme v řeči vypravěče, což je dáno jejich vyšší slohovou hodnotou. Postavy v textu vedou dialogy uvěřitelnou řečí, v níž se vyšší stylové prostředky neobjevují. Přechodníky nacházíme zejména v rámcových větách uvozujících přímou řeč; slouží tam k úspornému a kondenzovanému, a přitom názornému vyjádření toho, co postava dělá, když mluví.
9. Nespisovné slovesné tvary: *ty jsi se uhnal, abysme vzdychali, nemoh jsem*; četné částice a citoslovce: *i, prej, bodejt', vždyt', i propána* aj.; krátké nevětné výpovědi a výpovědi s vynechanými přísudky: *A copak náš Pepíček?; Chudás —; Snad ne?; Práce byla pěkná, ale jenom panské stoly a židle, všechno do skladu.*; oslovení jménem, oslovení konvenční, oslovení pro upevnění kontaktu, oslovení hodnotící: *Nerade; strejčku; holka; ty kluku skrčená*; hodnotící a expresivní výrazy: *hulákat, dření, žebrota, jako blázen*.

Karel V. Rais Povídky

Edice a komentář: **Robert Adam**

Počet stran: **524**

Vydání: **v České knižnici první**

ISBN **978-80-7294-801-7**

Rok vydání: **2013**

Karel V. Rais se řadil na přelomu 19. a 20. století k nejčtenějším českým spisovatelům. K jeho oblibě vedly kromě úspěšného psychologického románu *Kalibův zločin* také povídky z českého venkova, které přinášely nezkrasovaný obraz života vesnického člověka tak, jak se s ním autor ve své učitelské práci setkával po dlouhou řadu let. Výbor, který uspořádal a k němuž komentář napsal Robert Adam, přináší reprezentativní průřez Raisovou tvorbou, v níž je důraz kladen na prostotu vyprávění a soucitný i kritický pohled na mezilidské vztahy. Idylický obraz venkova, jak byl do té doby čtenářům předkládán, se v jeho povídkách mění. Rais své čtenáře ale nešokuje ani neohromuje; jeho hrdinové — většinou starci a děti — hodnověrně zápasí o své místo v životě. Pořadatel vybral prózy, které dobou neztratily na účinnosti a dokáží oslovit i dnešního čtenáře.